

DEÁK ÁGNES

MIT MINDEN FŰSZÁL TUD?

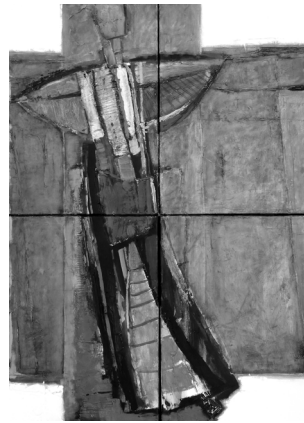
Megfigyelők és megfigyelték Erdélyben
az 1850-es évek derekán

■ 1871 tavaszán a népszerű pest-budai élclap, az *Üstökös* egyik száma címloldalán a *Bíró Mihály* című „népballedával” jelent meg, melynek első stró-fája így szólt:

*Mit a szél zúg, a levél súg,
Mit minden fűszál tud:
„Te adtad el a hőseket,
Te voltál haláluk!”¹*

A verset az a per ihlette, melyet a kisgörgényi birtokos Bíró Mihály indított Orbán Balázs ellen, aki *Székelyföld leírása* című művében nyomtatásban is nekiszegte a vádat, melyet akkor már majd két évtizede suttogtak és kiabáltak: Bíró Mihály volt a Székelyföldön 1851–1852-ben leleplezett Habsburg-ellenes szervezkedés árulója. Bírónak az 1860. októberi diploma kiadása utáni politikai kurzusváltást követően 1861-ben már önvédelmi nyilatkozatot kellett közzétennie, de Marosszék közgyűlése erkölcsi halottnak nyilvánította, ennek ellenére 1871-ben is körömszakadtáig tagadott, és sajtóper indításával védekezett – mindhiába.² Szerepét azóta a történettudomány részleteiben is felfedte, megerősítve a kortársak ítéletét.³

Az *Üstökös* magabiztosan fogalmazott: csak azt mondja ki, „mit minden fűszál tud”. De vajon kijelenthető-e, hogy a társadalom általában véve ilyen pontosan azonosította az 1848–1849-es szabadságharc katonai leverése után a hatalom birtokosainak információkat szolgáltató titkolt informátorokat? Igen ellentmondásosan nyilatkoztak maguk e kor szemtanúi: egyszerre tetten érhető náluk a frusztráció, a kiszolgáltatottság érzése,

Tudni akarta, beosztott rendőr hivatalnokai kiktől, milyen feltételek mellett, milyen információkat kapnak. Igényt tartott arra, hogy ismerje bármiféle pénzbeli honorálásban részesülő konfidenceiket, ő adhasson engedélyt alkalmazásukra.

ahogy hangsúlyozzák a fenyegető figyelő tekintetek állandó jelenlétét a mindennapokban; másrészt utóbb úgy nyilatkoznak, nem volt nehéz azonosítani és kijátszani a hatalom háttérbe húzódó együttműködőit. S a történésznek sincs könnyű dolga, hiszen az informátorok kilétének felfedése az egykor oly szigorúan őrzött rendőrségi iratok áttanulmányozása után is csak részeredményekkel kecsegtető feladat. Egyszerre tudhatunk többet és kevesebbet, mint a kortársak. Többet, hiszen a fennmaradt rendőrségi akták, ha nem is mindent, de sokat feltárhatnak legalább egy-egy időszakból, leginkább a valamely rendőri szervvel többé-kevésbé rendszeresített kapcsolatban álló személyekről; másrészt viszont kevesebbet, hiszen ezek a feljegyzések csak elvétve fedik fel azon bizalmasokat, akik hébe-hóba, állampolgári elhivatottságból, egy-egy hivatalnok iránti személyes „előzékenységből”, avagy hivatali előléptetés vagy más előnyszerzés céljából ezt-azt súgtak a rendőri vagy közigazgatási vezetők fülebe, vagy csak hangulatjelentéseket írtak az állampolgárokat foglalkoztató kérdésekről. Tudnunk kell tehát, hogy amit a történész feltár, egy szelete csupán az állampolgárokat megfigyelés alatt tartani kívánó államrendőrség információs csatornáinak.

A történész szerencséje az, hogy az 1852 áprilisában életre hívott Legfelső Rendőrhatóság vezetőjének, Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagynak jó katonaként a civil igazgatásban is a legszigorúbb centralizáció volt az eszményképe. Az államrendőrségi tevékenység teljes centralizálását tűzte ki célként. Tudni akarta, beosztott rendőr hivatalnokai kiktől, milyen feltételek mellett, milyen információkat kapnak. Igényt tartott arra, hogy ismerje bármiféle pénzbeli honorálásban részesülő konfidenseiket, ő adhasson engedélyt alkalmazásukra. Így azután elrendelte először 1852-ben, majd egy évvel később is, hogy a rendőrigazgatóságok, illetve a tartományi kormányzóságok/helytartóságok közöljék konfidenseik adatait: név, felekezet, életkor, családi állapot, előélet, tulajdonságok és képességek rövid jellemzése, az alkalmazás módja, annak feltételei, alkalmazása időhöz kötött vagy állandó, a honorálás módzata, az ügynök fedőneve vagy kódja szerepelt a beküldendő adatok listáján. 1853 után teljes összeírásra már nem került sor, csak az időközben lezajlott változásokat jelentették Kempen számára.

A rendőrigazgatók, kormányzók/helytartók, illetve az általuk megbízott beosztott hivatalnokok Kempen jóváhagyási joga mellett lényegében önállóan döntöttek az ügynökök felvételéről, illetve elbocsátásáról, s ők határozhatták meg az ellenszolgáltatás mibenlétét és mértékét is. A rendelkezésre álló információk arra vallanak, hogy jórészt önként ajánlkozókból választottak, de erre vonatkozóan megbízható adatok – Erdély vonatkozásában különösen – nem állnak rendelkezésre.

A Kempenhez beküldött jelentések alapján azonban azt feltérképezhetjük, hogy az Erdélyi Nagyfejedelemség élén álló Karl zu Schwarzenberg herceg vezette katonai és polgári kormányzóság, valamint a helyi rendőrigazgatóságok kiket foglalkoztattak valamilyen ellenszolgáltatás fejében 1852–1854 között. 1854 utáni információ viszont ebből az évtizedből egyetlen erdélyi közigazgatási/rendőri/katonai hatóság konfidenseiről sem áll rendelkezésünkre (ahogy a következőből is csak elvétve).

Az erdélyi katonai és polgári kormányzóság informátorai

■ 1852 nyarán Schwarzenberg kormányzó azt az információt továbbította Bécsbe, hogy állandó konfidense nincs, alkalmanként azonban négy fő szolgálatát veszi igénybe: a kiscsörgényi földbirtokos székely nemes Bíró Mihályét, az egykori császári tiszti főhadnagy, majd honvéd főhadnagy mérnök Deésy Ernőét (aki még törökországi emigrációja idején állt az osztrák rendőrség szolgálatába¹⁾), a síkszeredai Boross Ignác egykori császári századosét, akit honvéd múltja miatt megfosztottak

rendfokozatától, és a Háromszékben lakó, szintén egykori császári katona Beretzkyét (keresztnevét nem ismerjük).⁵

Az 1853 tavaszán Bécsbe küldött kormányzósági konfidenslistán ezzel szemben már 13 fő szerepel, sőt jelzik, hogy ezenkívül még vannak, akik hébe-hóba szállítanak információkat, s azért kapnak némi ellenszolgáltatást (de mivel folyamatos kapcsolatban nem állnak a kormányzósággal, a listára nem vették fel őket). Az egy évvel korábban jelentettek közül csak Bíró és Boross nevével találkozunk újra, mindkettőjükéről nagyon elismerően szólnak, információikat megbízhatónak és értékesnek minősítik. A bizalmiak zömét azonban új személyek alkották. Meglepő első látásra a nagyon tudatos építkezésre utaló földrajzi tagoltság. A következő helységekből jelentenek ugyanis ügynököket: Kolozsvárról (Karl Justi, a 2. román határőrezred volt tisztje, magánzó, aki állítólag már 1848–1849-ben is teljesített bizalmi feladatokat a császári hatóságoknak), Fogarasról (Friedrich Nagler, szász postai alkalmazott), Nagyszebenből (Anton Rudolf Kastner, tiroli születésű színész), Szilágyolompértről (Makrai Sámuel, uradalmi alkalmazott, volt honvéd), Bánffyhunyadról (Deák Miklós szabó, magánzó), Sárvásárról (az 1849 óta falusi jegyző Mócsi István), Oláhmonostorról (!) (Peter Lapustyn, román analfabéta paraszt!), Szentgericéről (Simon József nemesi földbirtokos, 1848–1849-ben a forradalom lelkes támogatója), Csíkszentmártonból (Todor Ilyes román „papírgyár bérlő”), Marosvásárhelyről (Bélteki Károly, székely nemes, 1853-ban egy ólombánya-társaság tagja – állítólag már 1848 előtt is, majd 1848-ban Puchner Antal báró altábornagy, erdélyi főhadparancsnok számára teljesített bizalmi szolgálatokat; Orłowska Orszi, szül. Boér, a galíciai hivatalnok férjtől külön élő feleség, aki azért lehetett keresett ügynök, mivel testvére, Boér Nina elítéltként szerepelt az 1851–1852-ben felgöngyölített erdélyi forradalmi szervezkedésben).⁶ Lapustyn példája azonban jelzi, hogy ebbe a névsorba a kormányzóság felvette a katonai kerületi parancsnokságok bizalmasait is, hiszen az analfabéta falusi román paraszt aligha tarthatta a kapcsolatot közvetlenül a Nagyszebenben működő kormányzósággal. A földrajzi sokszínűség tehát ebből is adódhatott, de az is elképzelhető, hogy Schwarzenberg kormányzó tudatosan törekedett a tartomány területének „lefedésére”, s nem korlátozta az ügynökszerzést a tartományi központra.

A felekezeti összetétel is igen diverzifikált: a 12 fő között (Orłowska felekezeti hovatartozását nem közölték) 5 katolikus, 4 református, 2 ortodox és 1 evangélikus szerepelt.

A felekezeti megoszlás már jelzi a nemzetiségi összetételt is: két román, egy szász, két valószínűleg tartományon kívüli származású személy mellett a többiek mind magyarok. Ez nyilvánvalóan elsősorban a célcsoporttal állt összefüggésben, hiszen egyértelmű, hogy elsősorban a magyar lakosságot kívánták megfigyelés alatt tartani. Figyelemre méltó továbbá Schwarzenberg kormányzó azon még 1852. nyári megjegyzése, mely szerint a több nemzetiség által lakott területen a nemzeti csoportok közötti ellenséges légkör elősegítette, hogy a riválisnak tekintett nemzetiségi csoport tagjairól titkolt információkat szolgáltatassanak egyes lakosok, s ez némileg enyhítette a használható s megbízható „hivatásos” ügynökök szerzésében tapasztalt nehézségeket.⁷

Érdekes különbség az, hogy míg a magyarok mind anyagi szolgáltatás ellenében működtek, egy román (Ilyes) és a szász (Nagler) esetében jelezték, hogy patrióta elhivatottságból (szükség esetén legfeljebb költségtérítés ellenében) jelentenek.

A 30–40 év közöttiek voltak közöttük túlnyomó többségben. Egy főről tudjuk biztosan, hogy tartományon kívüli születésű volt, 7 személynél a születési helyet sajnos nem tüntették fel, a többiek mind Erdélyben születtek – azaz feltehetőleg a tartományon belül születtek voltak többségben.

Egy évvel később, 1854-ben kilépett a szolgálatból Kastner, s az év közepére Makrairól, Deákról, Mócsiról s Lapustynról is ugyanezt jelentik. Bár Kempen megkövetelte, a rendőrigazgatók és a kormányzóság is meglehetősen elhanyagolta az egyes konfidensek kilépésének, illetve elbocsátásának azonnali jelentési kötelezettségét, ezért aztán nem tudjuk, a nevezettek esetében mi volt az oka az alkalmazás megszakadásának. Az utóbbi hármat azonban valójában átvette a kolozsvári rendőri hatóság, így rendőrségi alkalmazásuk ténylegesen nem szűnt meg. Új ügynökökből sem volt azonban hiány, belépett az év folyamán 7 fő: Anton Theil (elbocsátott katona, földmérési munkálatoknál alkalmazott szamosújvári lakos, honorárium nélkül), Georg Hagyi-Gidro (csíkszeredai ortodox románként jellemzik, járási hivatalnok, az udvarhelyi katonai parancsnokság alkalmazta)⁸, majd Sláby József (a kolozsvári piarista gimnázium zalaegerszegi születésű igazgatója, honorárium nélkül), Anton Pfenningdsdorf (kolozsvári születésű, honorárium nélkül), Karl Oppaun (bukovinai születésű kolozsvári városi seborvos, alkalmankénti fizetéssel és költségtérítéssel), Josef Sandini (Marosvásárhelyen született görög katolikus sebész, kolozsvári lakos, alkalmankénti fizetéssel), Georg Bacher (1849 előtt hosszú ideig a nagyszebeni rendőri ügyek vezetője). Sláby, Pfenningdsdorf és Sandini azonban – ahogy látni fogjuk – szerepelt a kolozsvári rendőrigazgató listáján is, ez ismét csak arra utalhat, hogy a kormányzósági listába felvettek olyanokat is, akik közvetlenül nem a kormányzóságnak jelentettek.⁹

Összesen két személy található a kimutatásokban, akik rendszeres honoráriumban részesültek, egyikük Georg Bacher, a volt nagyszebeni városkapitány, aki feltehetőleg idős korára való tekintettel (1854-ben hatvannyolc éves) részesült abban; a másik a korábban alkalmazott színész Kastner, az ő esetében még találgatni sem tudjuk az okot.

De természetesen nem csupán a kormányzóság, hanem az államrendőrségi adatgyűjtéssel elsősorban megbízott helyi rendőrigazgatóságok is kialakították a maguk informátori hálózatát, ha átfedés, amint látni fogjuk, kimutatható is a kormányzóság informátorai és a rendőri szervek bizalmasai között.

A rendőrigazgatók ügynökei

■ Amikor az erdélyi kormányzóság beszámolót készített az 1850. évi tevékenységről, a városparancsnokságok (a későbbi rendőrigazgatóságok) működésében az útlevelügy és az idegenrendészet mellett a „rendőrségi megfigyelő tevékenységet” jelölték meg mint olyan területet, amely még kívánnivalókat hagy maga után. Ezt jórészt annak tulajdonították, hogy az állomány nagyrészt erdélyiekkel tölthetett be, akik számára ismeretlen volt az ilyen típusú tevékenység.¹⁰ A következő hónapok, évek során azonban kialakultak a rendőrigazgatóságok helyi információs csatornáit is, mutatják ezt a Kempenhez befutott jelentések.

A nagyszebeni rendőrigazgató 1852-ben összesen egy fő, Wargha János (csendőrségi szállásmester, alkalmi fizetéssel, személyi adatokat nem közöltek róla) alkalmazását jelentette. 1853-ban állandó fizetett ügynököt nem tartott, mivel nem talált arra alkalmas, teljesen megbízható egyént. Esetenkénti díjazással viszont 7 főt jelentett (sajnos az adatlapot mindegyik esetben nagyon hiányosan töltötte ki): Joseph Casper (nagyszebeni városi hivatalnok, korábban katona, alkalmankénti honoráriummal), Gottlieb Leutschafft (viasztekercseresztő, 1848–1849-ben városi gárdistaként harcolt a magyar felkelők ellen, kitüntetést is kapott, alkalmankénti fizetéssel), Aloys Römer (lóspekuláns, alkalmankénti honoráriummal), Joseph Krauß (morvaországi születésű főpincér, alkalmankénti fizetéssel), Johann Kalubner (alsó-ausztriai születésű nagyszebeni főpincér, alkalmankénti fizetéssel), Anna Günzburg (helyi

születésű szolgáló, alkalmankénti fizetéssel), Regine Wachsmann (egy helybeli polgár árvája, kosztosiskola vezetője, alkalmankénti díjazással). Ezenkívül számon tartottak díjazás nélkül 6 főt: Franz Höbler (a Bécs városához címzett szálloda tulajdonosa, városi polgár, a külső tanács tagja), Karl Pfaffenhuber (levelező, szászvárosi hivatalnok), Carl Alesius (földmérőhivatali írnok), Karl Hartmann (a kormányzóság írnoka, 1848–1849-ben Puchner számára már teljesített bizalmi feladatokat), Michael Theil (nagyszebeni tanácsnok, adóhivatali hivatalnok), Johann Möffert (levelező, a besztercei kerületi hatóság írnoka).¹¹ Az adatlapok hiányos kitöltése miatt csak a születési adatok állnak rendelkezésre (azok sem teljes egészében), eszerint tízen erdélyi születésűek, s ezen belül hatan nagyszebeniek. Mint láttuk, két levelező is rendelkezésre állt Besztercéről, illetve Szászvárosból. 1854-ben a díjazást nem kapó személyek közül két fővel (Hoessler, Hartmann), a díjazottak közül pedig öt fővel (Kasper, Leutschaft, Römer, Krauß, Kalubner) szakította meg az összeköttetést a rendőrigazgató „nem megfelelő használhatóság” miatt. Új ügynököt pedig nem alkalmazott.¹²

A kolozsvári rendőrigazgató 1852-ben két „szeplőtlen hírű” magyar alkalmazását jelentette megnevezésük nélkül, mivel a titokban tartást megígérte nekik, s ezt Schwarzenberg kormányzó is respektálhatónak minősítette. Sajnos ennek köszönhetően mi sem tudjuk kilétüket felfedni. 1853-ban mindenesetre a rendőrigazgató hat főt foglalt bele jelentésébe: Karl Hegele (kiszolgált altiszt, lovászmester, a költségeit fedező alkalmi honoráriummal), Bogátsi József (a székely huszárezredben szolgált, majd 1851-ig az erdélyi kormányzóság rendfenntartó alakulatához tartozott, ekkor elbocsátották, utána gazdálkodó, alkalmankénti honorálással), Alexander Castiglioni (erdélyi születésű börtönőr, katona, alkalmi fizetéssel), Bánó István (a kolozsvári jogakadémia tanára, bölcselet- és jogtudor, a rendőrigazgatóhoz fűződő baráti viszonyra alapozva, honorárium nélkül), a már említett szülész Anton Pfenningendorf, valamint Karl Popovits (szabómester, alkalmi honoráriummal).¹³ A kolozsvári rendőrigazgató posztján 1854 tavaszára változás történt, s az új igazgató szerint a régi semmiféle kimutatást nem hagyott hátra ügynökeiről, ezért róluk semmiféle információja nem volt, magának kellett újra kialakítania az ügynöki kart. (Nem volt ez egyedi eset, a rendőrigazgatók máshol is mintegy saját bizalmasaiknak tekintették ügynökeiket, másfelől az ügynökök sem feltétlenül vélték úgy, hogy automatikusan folytathatják és akarják folytatni ügynöki tevékenységüket egy új rendőrigazgató színre lépése után.) Így az új vezető csak három főt tudott ügynökként megnevezni, Anton Pfenningendorft – aki nyilván maga jelentkezett buzgón az új főnöknel – s két új személyt: Sláby Józsefet és Josef Sandinit – róluk a kormányzóság ügynökei között már szót ejtettünk.¹⁴ Ha a jelentésekben előforduló nyolc ügynök adatait összesítjük, köztük túlnyomó többségben voltak az Erdélyben született katolikusok (kivévelt egyetlen görög katolikus jelentett, máskülönben pedig két magyarországi születésű magyar), egyetlen kivétellel mind házások, életkoruk 37–63 év között mozgott, de egy kivétellel mind 40 éven felüliek voltak.

A brassói rendőrigazgató 1852-ben két informátort alkalmazott, mindkettőt fizetés nélkül: L. von Langendorft (helyi születésű szász ház- és zálogház-tulajdonos, honorárium nélkül) és Dillmont adófelügyelőt (keresztnev megjelölése nélkül, szintén honorárium nélkül). Egy évvel később négy fő szerepel az általa beküldött listán, köztük fizetés nélkül az újságíró George Bariț, a román nemzeti mozgalom ismert vezetője. Dillmont eltűnt a listáról, felbukkant viszont további két új személy: Franz Brodmann (galíciai születésű fodrász, aki már tizenegy éve a városban élt, alkalmankénti honorálással) és Molnár József (szabómester, havi 15 forintnyi honoráriummal).¹⁵ Láthatóan tehát egy román, egy szász, egy magyar alkalmazásával a nemzeti-ségi csoportokat kívánta lefedni Dits rendőrigazgató, a fodrászmesterség pedig alkalmat nyújtott a városban megforduló idegenekről, pletykákról, a közhangulatról stb.

alaposabb tájékozódásra. 1854-ben azután változatlan ügynöklistát terjesztett elő, csak Molnárt sorolta át az állandó fizetésű kategóriából az alkalmanként honoráltak közé.¹⁶

A három rendőrigazgató mellett még az udvarhelyi katonai kerületi parancsnokság ügynökeiről állnak rendelkezésre 1852-ből információk a kormányzósági jelentés jóvoltából. Eszerint a parancsnokság mint „az ország politikailag legfontosabb pontja” szintén foglalkoztatott alkalmanként ügynököket alkalmi díjazás fejében: a már említett Bíró Mihályt, Hegedűs Jánost (marosvásárhelyi bírósági alkalmazott), Botos Albertet (andrásfalvai földbirtokos). Emellett Raimond tiszteletest Udvarhelyről és Benkő földbecső inspektort (szintén Marosvásárhelyről) díjazás nélkül.¹⁷

A rendőrinformátorok kiléte – statisztikai látószögből

■ Bármennyire is tudatában vagyunk a fennmaradt nyilvántartások hiányainak, két általános megállapítást tehetünk. Egyrészt meglepő az ügynökállomány nagymérvű változékonysága, hiszen néhány személytől eltekintve meglepően rövid ideig tartottak az ügynöki alkalmazások. Dits brassói rendőrigazgató 1854-es jelentése az egyetlen példa a Kempenhez beküldött ügynöklisták között, mely nem számolt be változásról a megelőző évhez képest!

Másrészt a hivatalos kimutatásokban szereplő ügynökök számát tekintve világos – még akkor is, ha tudjuk, hogy a pénzbeli ellenszolgáltatást nem élvező bizalmi levelezők és személyes bizalmiak jórészt nem szerepelnek azokban –, hogy a kortárs becslések és a tényleges adatok távol álltak egymástól. De természetesen a „rendszeresített” informátorok mellett szép számmal akadhattak olyanok, akik önként – nevük megjelölésével vagy anélkül – feljelentéseket tettek, s így a rendőrséggel „hivatalos” kapcsolatban nem álltak, ahogy azoké is, akik csak esetenként s nem „foglalkozásszerűen” denunciáltak.

Az általános gyakorlat Erdélyben az volt, hogy római számmal vagy nagy-, illetve kisbetűvel jelölték a konfidenseket. Az ismert személyek esetében összesen kilenc fedőnév fordul elő (Belgrad, Buda, Castelnuovo, Hartzfeld, Moldauer, Paris, Piski, Stolzenburger, Willibald).

Milyen statisztikai jellegű megállapításokat tehetünk az összesen megjelölt 51 fő személyi adatai alapján?

Egyértelműen a férfiak játszották a vezető szerepet, hiszen összesen három nő nevével találkoztunk. A konfidensek életkorát illetően talán meglepetés lehet, hogy többségük (26 fő) a harminc év feletti, idősebb generációból került ki, tízen ötven évnél is idősebbek voltak (bár óvatosan lehet csak következtetéseket levonni, hiszen 22 fő esetében ismeretlen az életkor), ezzel is összefüggésben a nagyobb részük feltehetőleg házas. (E tekintetben is erősen hiányosak az adatok.)

Az ügynökök túlnyomó többsége erdélyi születésű volt, az ismert 33 születési hely tanúbizonysága szerint összesen öten születtek biztosan a birodalom valamely nem a magyar korona országaihoz tartozó tartományában (Alsó-Ausztria, Tirol, Morvaország, Bukovina, Galícia), ketten pedig Magyarországon.

A felekezeti megoszlás szerint 16 fő katolikus, 1 fő görög katolikus, 3 fő evangélikus, 4 fő református, 4 fő pedig görögkeleti vallású volt – a többiek felekezeti hovatartozásáról nem áll rendelkezésre információ

A foglalkozásszerkezetet illetően az 1857-es népszámlálás megfelelő kategorizálásából indultunk ki,¹⁸ de a „hivatalnok” kategóriából kimetszettük a „tanító, tanár” kategóriát, valamint a „földbirtokos” kategóriából a „bérlő, uradalmi alkalmazott” kategóriát a gazdaszisztek, lovászmesterek stb. számára. Azaz az eredeti 18 kategória helyett 20 kategóriába soroltuk be az ügynököket a „jelenlegi foglalkozásukként” meg-

adott adatok alapján. Így a városi, községi és állami hivatalnokok ugyanazon kategóriába kerültek, s ide sorolták a napidíjas kisegítőket is. Az „egészségügyi személyzethez” tartoztak az orvosok, sebészek, szülészek, bábák, fogorvosok. A „földbirtokos” kategória egyaránt magában foglalta a volt nemesi földbirtokost és a paraszti birtokost is. Nagyon vegyes kategória a „ház- és járadéktulajdonos”, hiszen ide kellett besorolni „járadéktulajdonosként” a nyugdíjat vagy kegydíjat élvezőket, valamikori foglalkozásuktól függetlenül. Igyekeztünk a nőket ismert foglalkozásuk alapján besorolni a táblázatba, csak akkor kerültek a „nők” kategóriába, ha erre nem volt lehetőség. Eszerint 13 fő került a hivatalnok kategóriába (annak ellenére, hogy Kempen tiltotta hivatalban lévő hivatalnokok efféle feladatokra való felhasználását), 2 fő volt lelkész, 1 fő volt tanító vagy tanár, 1 fő katona, 2 fő író, művész, 3 fő egészségügyi dolgozó, 5 fő földbirtokos, 2 fő bérlő vagy uradalmi alkalmazott, 7 fő ház- és járadéktulajdonos, 6 fő gyáros vagy iparos, 1 fő kereskedő, 2 fő kereskedelmi segédmunkás, 2 fő került a „nők” kategóriába, 4 fő esetén pedig ismeretlen a foglalkozás. Ha ezeket az adatokat összevetjük a Magyarországról körülbelül ugyanezen évekből ismert 104 konfidens adataival, mutatkoznak némi különbségek: Magyarországon sokkal kisebb a földbirtokosok aránya (1 fő), viszont többen vannak a gyáros-iparosok s főként a kereskedők. A hivatalnokok viszonylag magas száma azonban ott is jellemző.

A megbízók láthatólag igyekeztek olyan bizalmasokat alkalmazni, akik a társadalom lehető legszélesebb szegmensére rálátást biztosíthattak, akár saját társadalmi státusuk (magyar nemesi földbirtokosok), akár foglalkozásuk folytán (pincérek, iparosok), mivel a városi lakosság különböző rétegei vették igénybe szolgáltatásaikat.

Két főről nem tudjuk, hogy kapott-e, s ha igen, milyen ellenszolgáltatást informátori működéséért, a konfidensek több mint fele, 29 fő teljesítménye után részesült honorálásban, összesen 3-an kaptak rendszeres honoráriumot, 17-en pedig pénzbeli ellentételezés nélkül végezték tevékenységüket. Az ő esetükben különösen sötétben tapogatózunk lehetséges motivációjukról szólva. A rendőrségi akták erről nem nyújtanak információkat, abban maguk az informátorok nem szólnak meg. Pusztá feltételezésekre pedig nem szeretnénk bocsátkozni.

Központi levelezők és ügynökök

■ A tartományi vezető szerv, illetve a rendőri hatóságok informátorai mellett azonban a bécsi központi rendőri vezetés is igyekezett közvetlen információs hálózatot kialakítani a birodalom minden pontján. Ennek két formája volt. Központi ügynököket általában egy-egy feladatra, korlátozott – bár az esetek többségében, úgy tűnik, nem előre meghatározott – időre küldtek ki a célterületre. A bizalmi levelezők feladata ezzel szemben inkább az általános közhangulat jellemzése, háttérinformációk szolgáltatása volt. Az ő alkalmazásuk folyamatos lehetett, havi állandó honorárium vagy esetenkénti díjazás ellenében. Ez a feladat önállóságot feltételezett, a levelezők általában a társadalmi hierarchia magasabb rétegeiből származtak, s időről időre tájékoztatást küldtek, általában egy bécsi post restante cím közbeiktatásával, a lakosságot leginkább foglalkoztató témákról, de természetesen alkalmanként konkrét megbízásokat is kaphattak, leginkább újságszerkesztőségtől jövő tudósításra való felkérés formájába bújtatva. 1856 nyarán Kempen egyik hivatalában alkalmazott bizalmasa úgy nyilatkozott, hogy a levelezői hálózat a birodalom többi részén még nem olyan jól szervezett, mint Erdélyben, ahonnan pontos és helytálló információkat kapnak a közállapotokról, visszaélésekről, a lakosság kívánságairól is.¹⁹ Tudjuk, hogy Kempen milyenfajta információkat várt a bizalmi levelezőktől, erről 1858-ban a következőképp nyilatkozott: „...az itteni célok szempontjából adminisztratív jellegű események vagy viszonyok csekély érdeklődést keltenek, főképp ha azok a település

határain túl egyáltalán nem vagy csak csekély jelentőséggel bírnak. Ellenben olyan ügyek, melyek a közvéleményre és a nép hangulatára hatást gyakorolnak, érintsék azok elsősorban a külföldet vagy a belföldet, mindig tudni érdemesnek tűnnek, és itt az érdeklődést nagymértékben felkeltik. Az effajta történésekre, körülményekre és eseményekre való figyelemfelhívást ajánljuk Önnek.²⁰ Sajnos a levelezők számáról, struktúrájáról semmiféle információ nem áll rendelkezésre az 1850-es évekre vonatkozóan, így tehát nem tudjuk felvázolni, kik vállalkoztak efféle bizalmi feladatra Erdélyben ezekben az években.

A központi ügynökökről is csak elszórt információk maradtak ránk, legtöbbször akkor, ha valami nehézség merült fel a kiküldött személlyel kapcsolatban. 1854 nyarán például Ráskay Lajos érkezett Erdélybe (a katonai határőrvidékről származott, katonatiszt volt korábban, de egy általunk nem ismert köztörvényes bűntett következtében négy évnyi várfogságot szenvedett), a közhangulat megfigyelésére, forradalmi emisszáriusok felkutatására, esetleges szervezkedések felderítésére küldték oda Bécsből. Nem tudjuk, Ráskay korábban milyen szolgálatokat tett Kempennek, de az utóbbi úgy nyilatkozott, már tanújelét adta a rendőrségi ügyeket illető tehetségének. Erdélyi kalandja meglehetősen egyedi, de azon keresztül megvilágíthatjuk a kiküldött központi ügynökök működésének alapmechanizmusait.

Ráskay az illetékes 8. csendőrezred parancsnokával tarthatta a kapcsolatot, ő folyósította számára a Kempen által meghatározott, legfeljebb havi 80 forintnyi honoráriumot. A parancsnok, ha szükségesnek látta, megbízhatta más konkrét feladattal is, de azt jelentenie kellett Kempennek. Az első hónap elteltével jelentést kellett küldenie Ráskay teljesítményéről, eredeti jelentések csatolásával. Kempen Ráskayn keresztül az erdélyi rendőri hatóságok működéséről is információkhoz kívánt jutni. A bizalmi instruálása szigorúan csak a csendőrparancsnokra tartozhatott, amikor az Nagyszebenből való távolléte idejére ezt a feladatot helyettesére átruházta, Kempen megrögtözte ezért. Az ügynököknek szigorúan tilos volt felfedni ügynök voltát a helyi közigazgatási vagy akár rendőri hivatalnokok előtt. Ráskay a csatolt elszámolás szerint a nyár folyamán Nagyszeben mellett felkereste Brassót, Előpatakot, Sepsiszentgyörgyöt, Tamásfalut, s november elején készített egy összefoglalót a tartomány viszonyairól, az egyes rétegekben uralkodó hangulatról, de szervezkedések nyomait nem találta. Nem csoda, hogy e jelentés után Kempen nélkülözhetőnek tartotta szolgálatait, s erről november 20-án a csendőrparancsnok értesítette őt. Az erdélyi kormányzó azonban decemberben arról jelentett, hogy Ráskay Marosvásárhely környékén pénzeket próbált titkosrendőri megbízására hivatkozva kizsarolni, s a járási elöljárótól is előleget kért. Ezután a kormányzó úgy látta, nyilvánvalóan „csaló szédelgessel” van dolguk, s Ráskay letartóztatását rendelték el. A marosvásárhelyi csendőrparancsnokság igyekezett menteni a menthetőt, s Ráskaynak mint „politikai kompromittáltként” a kiadására szólította fel a kerületi közigazgatási hatóságot, hogy őt az illetékességi helyére szállítsák. (Mindez Kempen utasítására történt – ez számunkra az aktából kiderül, de ezt a kormányzó természetesen nem tudhatta, a kerületi közigazgatási hivatalnokok még kevésbé.) Amint arra a csendőri vizsgálat fény derített, különböző rendőri, csendőri és közigazgatási vezetőktől összesen 223 forintnyi „előleget” vett fel Ráskay (az iratból nem derül ki, hogy erre elbocsátása után vagy részben már azt megelőzően került-e sor). Ezután Ráskayt korábbi lakóhelyére, Fiuméba toloncolták. Amikor 1856 késő tavaszán újra felbukkant Bécsben, Kempen azonnal kitoloncoltatta.²¹

Biztosak lehetünk azonban, hogy a központi ügynökök jó része észrevétlen maradt a helyi közigazgatási hatóságok s a lakosság számára is; ha nem történt botrány körülöttük, jó eséllyel nem maradt nyoma működésüknek – s az utókor előtt is rejtve marad szerepük.

Láthattuk, a rendelkezésre álló források csak azon titkolt kollaboránsok működéséről lebbenthetik fel a fátylat, akiket egyfajta alkalmazottnak tekintettek közvetlen megbízóik, eszközeink a személyes bizalmasként kilétének feltárására nem alkalmasak. Ezzel együtt is teljesebb lehet az ezekről az évekről alkotott történeti képünk, ha áttekintjük, kik is voltak azok, akik segédkeztek 1849 történelmi traumája után a kormányzati hatalom ágenseiként, ha nagyon sokféle lehetséges motivációnak köszönhetően is, az erdélyi lakosság politikai szemmel tartásában.

■ JEGYZETEK

1. *Biró Mihály*. Népballada. *Üstökös* 23. köt. 10. sz. 1871. márc. 4.
2. Vö. Orbán Balázs: *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. IV. Ráth Mór, Pest, 1870. 23. fejezet 15–162; Illéssy Györgyné: *Biró Mihály sajtópöre báró Orbán Balás mint a „Székelyföld leírása” szerzője ellen*. Noséda Gyula, Pest, 1871; Hentaller Lajos: *A balavásári szüret. Történeti rajz a költérből*. Magyar Nyomda, Bp., 1894. 150–151; *Székely vértanúk 1854*. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Károlyi Dénes. Kritérium, Buk., 1975. 224–225; Böződi György: *Székely századok*. Történelmi tanulmányok. Egybegyűjtötte és a jegyzeteket összeállította Nagy Pál. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 263–301.
3. Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I. Franklin Társulat, Bp., 1922. 295; Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*. I. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940. 466. 751–802; Lukács Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Művelt Nép, Bp., 1955. 72–74.
4. Deésy Ernő Theodor Teja Radosavljević alezredes belgrádi osztrák főkonzul ajánlásával tért haza 1851 nyarán, mint akit odahaza is valószínűleg sikerrel lehetne alkalmazni. Ez azután Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnökön, majd Alexander Bach belügyminiszteren keresztül jutott el Schwarzenberg kormányzóhoz. Radosavljević jelentése Schwarzenberg miniszterelnökhöz, Belgrád, 1851. jún. 23. és Bach levélfogalmazványa Schwarzenberg kormányzóhoz, Bécs, 1851. júl. 4. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs) Ministerium des Äußern, Informationsbüro A Akten Nr. 8224. Deésyről lásd Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–III. Heraldika Kiadó, Bp., 1998–1999. I. 300.
5. Schwarzenberg jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM Akten 21/1852. A német nyelvű forrásokban előforduló személyneveket, amennyiben a név hangalakja egyértelműen magyar nemzeti-szerű személyre vall, illetve más források erre engednek következtetni, a név magyaros alakjában közlöm. Amennyiben ismert személyről van szó, nevének ma általánosan elfogadott írásmódját alkalmazom. Minden más esetben azonban megtartom a forrásban előforduló névalakot.
6. Schwarzenberg kormányzó levele Kempenhez, Nagyszeben, 1853. júl. 31. HHStA IB BM 436/1853.
7. Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.
8. Feltehetőleg inkább a székely Hagyi Gidró György volt hídvégi dullóról lehet szó. Vö. Albert Ernő: *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849*. „Járdzó” Társaság, Sepsiszentgyörgy, 1999. 139.
9. Bordolo altábornagy jelentése Schwarzenberg kormányzó nevében Kempenhez, Nagyszeben, 1854. febr. 26. HHStA IB BM 120/1854.
10. Joseph Kalliany de Kallian báró jelentése Bachnak, Nagyszeben, 1851. máj. 10. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Präs., 3. Kt. 67. 2784/1851.
11. Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852; Schelker nagyszebeni rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1853. jún. 8. Uo. 436/1853.
12. Schelker rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1854. jan. 20. HHStA IB BM 120/1854.
13. Schwarzenberg jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.; Kamiembrodzki kolozsvári rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Kolozsvár, 1853. máj. 13. Uo. 436/1853.
14. Leiser kolozsvári rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Kolozsvár, 1854. márc. 3. HHStA IB BM 120/1854.
15. Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852; Dits brassói rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Brassó, 1853. jún. 1. Uo. 436/1853.
16. Dits brassói rendőrigazgató jelentése Kempenhez, Brassó, 1854. jan. 23. HHStA IB BM 120/1854.
17. Schwarzenberg kormányzó jelentése Kempenhez, Nagyszeben, 1852. júl. 15. HHStA IB BM 21/1852.
18. Vö. Dányi Dezső: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1993. 54.
19. Leopold Edler von Schmidt alezredes jelentése Kempenhez, Bécs, 1856. aug. 9. AVA, OPB Präs. I. 3778/1856.
20. Kempen levélfogalmazványa Mangesius nyugalmazott őrnagyhoz, Bécs, 1858. jan. 9. HHStA, IB BM 2529/1858. A német nyelvű szöveget saját fordításomban közlöm.
21. Kempen levélfogalmazványai Karl Riebel von Festertren ezredeshez, Bécs, 1854. jún. 4. júl. 14. aug. 8. „Haupt-Relation über das Kronland Siebenbürgen” címmel Ráskay feljegyzése, Marosvásárhely, 1854. nov. 2. Schwarzenberg kormányzó levele Kempenhez, Nagyszeben, 1854. dec. 20. Riebel ezredes jelentése Kempennek, Nagyszeben, 1854. dec. 18. HHStA, IB BM 6967/1854; az ügy további fejleményeiről lásd uo. 260/1855, 1323/1856; vö. Sebess Dénes: *Két Magyarországi. Az elmúlt század politikai eszményei*. Könyvbarátok Szövetsége, Bp., é.n. 131. Ráskay Kempen leváltása után, 1860 tavaszán újra próbálkozik: Bukarestben él ekkor nyelvtanárként, s ügynöki alkalmazást kér. Ráskay beadványa Thierry báró rendőrminiszterhez, Bukarest, 1860. ápr. 8. Uo. 28/1860. Nincs nyoma, hogy alkalmazták volna.